

Перспективою подальшого дослідження є вивчення прагматичного аспекту мовних засобів вираження СМ, яка розглядається з позицій функціональної граматики як ФСП.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Винокур Т.Г. Устная речь и стилистические свойства высказывания // Разновидности городской устной речи: Сб. науч. тр. / Отв. ред. акад. Д.Н. Шмелев, докт. филол. наук Е.А. Земская. – М.: Наука, 1988 – С. 44-84.
2. Іваненко С.М., Карпусь А.К. Лінгвостилістична інтерпретація тексту. – Київ: КНЛУ. – 1998. – 175 с.
3. Максимович Ю.В. Поза змістові характеристики тексту, що посилюють його вплив на емоційний стан читача // Лінгвістичні студії. – Випуск 1. – Донецьк: ДонДУ, 1994. – С. 134-138.
4. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля, 2006. – 716 с.
5. Соловьева А.К. О некоторых общих вопросах диалога // Вопросы языкознания. – 1981. – №1. – С. 70-79.
6. Ткачук В.М. Категорія суб'єктивної модальності. Монографія./ Наук. ред., передмова док. филол. наук, проф. Загітка А.П. – Тернопіль: Підручники й посібники, 2003. – 240 с.
7. Gerhard Helbig, Joachim Buscha. Deutsche Grammatik: Ein Handbuch für den Ausländerunterricht. – Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie, 1987. – 737 S.
8. Oguş O.D. Lexikologie der deutschen Sprache. – Winnyts'a: „Nowa knyha“, 2003. – 403 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Валентина Сухомлин – аспірантка кафедри німецької філології Київського національного лінгвістичного університету.
Наукові інтереси: функціональна граматики німецької мови.

ПРОБЛЕМА КЛАСИФІКАЦІЇ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ НЕРОЗЧЛЕНОВАНОЇ СТРУКТУРИ ЗАЙМЕННОКОВО- СПІВВІДНОСНОГО ТИПУ

Юлія ЯЗИКОВА (Кіровоград, Україна)

Статтю присвячено дослідженню проблеми класифікації складнопідрядних займенниково-співвідносних речень нерозчленованої структури. Визначено особливості аналізованих речень як синтаксичних одиниць.

The article deals with the research of problem of classification complex of pronominal-correlative sentences of undismembering structure. The features of analysed sentences as certain as syntactic units are defined.

Класифікація та опис складних утворень є однією з найважливіших проблем у синтаксисі. За довгий період розвитку вітчизняної лінгвістичної науки було встановлено існування багатьох різновидів складнопідрядного речення, зокрема займенниково-співвідносного. Важливим і необхідним постає комплексний семантичний аналіз цих речень та здійснення їх кваліфікативної характеристики.

Об'єктом статті склали речення займенниково-співвідносного типу.

Мета статті – дослідження проблеми класифікації прономінативно-співвідносних речень. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання такого завдання: виявити, класифікувати й систематизувати займенниково-співвідносні конструкції.

Одну з основних ознак займенниково-співвідносних складнопідрядних речень становить наявність корелятивних слів у головній частині, які виконують у ній функцію члена речення (підмета, присудка, додатка, обставини способу дії, обставини місця) і, крім того, накреслюють функціональний тип підрядної частини.

Як показує матеріал досліджень з історії складнопідрядного речення, поняття “співвідносне слово” має різний зміст: співвідносність визначає різні частини; починає головну частину в постпозиції, а також указівний займенник у складі головної, незалежно від її положення щодо підрядної. Та й самі терміни: “співвідносне слово”, “співвідносний займенниковий зв'язок”, “вказівний займенник” використовують як синоніми.

Характер співвідносного слова визначає коло можливих сполучникових засобів, за допомогою яких до нього може бути приєднана підрядна частина. Сполучними засобами в цих реченнях можуть бути всі займенникові слова та деякі сполучники.

З одного боку, визначення співвідносного слова припускає визначення кола можливих при ньому сполучникових засобів, з другого – визначення сполучних засобів також припускає визначення кола співвідносних слів. Взаємодія співвідносного слова й сполучникових засобів складають структурну основу займенниково-співвідносних речень. Характер відношення між співвідносним словом і підрядною частиною складнопідрядного

займенниково-співвідносного речення не має аналогів ні у сфері сполучення слів, ні в інших типах складного речення.

Оформлюючи змістову функцію підрядного речення, співвідносне слово виступає в ролі посередника, за яким здійснюється зв'язок підрядної частини з членами головної. Входячи у склад головної частини як його член, вказівне слово структурно оформлює її. Наявність співвідносних слів допомагає визначити тип підрядного речення. Можливість введення в головну частину вказівних слів у різній синтаксичній функції свідчить про поєднання в підрядних частинах різних значень.

Таким чином, співвідносне займенникове слово функціонує певною мірою як службове щодо підрядної і головної частин речення:

- 1) об'єднує зміст підрядної і головної частини речення в одне ціле;
- 2) виступає показником формальної й змістової незавершеності головної частини, її семантико-граматичної визначеності як частини складнопідрядного речення [1: 337].

У більш загальний клас прислівних складних речень входить займенниково-співвідносне речення. Різниця між ними, як зазначають мовознавці, полягає в тому, що опорні компоненти в займенниково-співвідносних реченнях характеризуються лексичною ненаповненістю, а співвідносне слово у прислівних – лексичною повнозначністю [1: 337]. Як специфічна синтаксична конструкція, займенниково-співвідносні речення почали усвідомлюватися в Україні в 50-60 р. XX ст., але ще й сьогодні синтаксисти витлумачують їх по-різному. Це пояснюється складністю самого об'єкта, зокрема, наявністю в синтаксичному механізмі співвідносних слів, які не належать до визнаних традицією засобів зв'язку, що стало суттєвою перешкодою для вивчення займенниково-співвідносних речень як конструкцій, які мають специфічні ознаки.

Не всі мовознавці виділяють у системі складнопідрядних речень займенниково-співвідносні, однак певні спроби виокремлення речень цього типу можна знайти в класифікаціях складнопідрядних речень, запропонованих М.С. Поспеловим, Є.В. Кротевичем, І.Г. Чередниченком, О.С. Мельничуком, авторами “Русской грамматики” 1982 р. та іншими.

Беручи до уваги те, що підрядні утворення відрізняються одне від одного не тільки синтаксичними засобами зв'язку між предикативними частинами, а й самим характером цього зв'язку, М.С. Поспелов зазначає, що як характер співвідношення підрядної частини з головною підрядна частина може стосуватися всієї головної частини в цілому чи якогось її члена.

На основі цього М.С. Поспелов виділяє два основні типи складнопідрядних речень: двочленні, в яких складнопідрядне речення отримує “розчленовану, виразно двочленну будову”, та одночленні, що мають “нерозчленовану, стягнуту, і в цьому розумінні одночленну структуру” [6: 20].

У межах другого типу, одночленного, М.С. Поспелов виділяє окремий структурно-семантичний тип: у головній частині таких речень, що пояснюються підрядною частиною, є займенник. У подібних конструкціях “підрядна частина глибше, ніж в інших одночленних реченнях, входить у структуру головної частини, що є семантично не завершеною, ще тісніше пов'язана з підрядною” [6: 23].

Є.В. Кротевич у своїй статті “Будова складнопідрядних речень в сучасній українській мові”, говорячи про займенниково-співвідносні речення, наголошує на тому, що підрядні цього типу в синтаксичному відношенні надзвичайно різноманітні, тому що їхня функція зумовлюється синтаксичною роллю вказівного займенника. Автор наголошує на тому, що смислове навантаження підрядних частин таких складнопідрядних речень зводиться до одного – “ вони завжди наповнюють якимсь конкретним, уточнювальним змістом вказівні слова, семантика яких найзагальніша”, і підкреслює надзвичайну поширеність таких речень [2: 26].

О.С. Мельничук у праці “Про будову складнопідрядних речень та принципи їх класифікації” окреме місце відводить узагальнено-означальним (або співвідносним) з різновидами підметовим, додатковим, обставинним [5: 35]. Лінгвіст, розкриваючи цей тип

підрядних конструкцій, робить два застереження: по-перше, до цього виду немає підстав відносити такі підрядні речення, як порівняльні, допустові і наслідкові, бо вони повністю вкладаються в категорію підрядних обставинних; по-друге, синтаксична особливість узагальнено-означальних речень полягає в тому, що з їхнього погляду зміст усієї головної частини узагальнюється в якусь єдину лексичну одиницю, яка осмислюється здебільшого як субстантивна форма.

А.Г. Руднев у розвідці “Синтаксис современного русского языка” називає займенниково-співвідносні складнопідрядні речення – прономінативними, дотримуючись точки зору Ф.І. Буслаєва, Д.Н. Овсянико-Куликовського, на тій підставі, що співвідносним словом у головній частині речення є займенник, який розкривається, конкретизується за допомогою підрядної частини [8:83].

В.А. Белошاپкова, узявши за основу ідею М.С. Поспелова про одночленні та двочленні складнопідрядні речення і замінивши ці терміни на “розчленовані” та “нерозчленовані”, щоб уникнути небажаної аналогії з односкладними та двоскладними конструкціями, запропонувала класифікувати їх за трьома ознаками:

1) власне структурними, які безпосередньо не пов’язані з семантикою речення, а лише визначають структурну організацію складнопідрядних речень (їхню відкритість/закритість, характер синтаксичного зв’язку та його засобів: уживання асемантичних сполучників і сполучних слів);

2) структурно-семантичними, які пов’язані як зі структурою, так і з семантикою складного речення (наявність семантичних сполучників);

3) власне семантичними (особливості лексичного складу, які впливають на значення речення).

Серед нерозчленованих речень В.А. Белошاپкова виділяє окремий структурно-семантичний тип – займенниково-співвідносні конструкції. У головній частині таких складнопідрядних речень функцію опорних слів виконують вказівні займенники (кореляти), які мають значення вказівки, підрядна ж частина приєднується до них за допомогою сполучників та сполучних слів. Як суттєва для займенниково-співвідносних речень у працях В.А. Белошاپкової виступає така їх ознака, як характер зв’язку між предикативними частинами, що зумовлений функцією співвідносного слова, а саме типом його відношення до підрядної частини. Виходячи з цього, автор виділяє три різновиди займенниково-співвідносних речень: ототожнювальні (їм притаманна тотожність вказівного займенника у головній частині та сполучного слова в підрядній), фразеологічні та вміщувальні конструкції (зв’язок між частинами останніх ґрунтується на співвіднесенні вказівного слова у головній частині зі змістом усієї підрядної частини) [10: 692].

Л.Ю. Максимов вважає суттєвим для класифікації фактором характер підрядності – чи вона сполучникова, чи відносна. Спираючись на цю ознаку, учений розмежовує речення з ототожнювальним синтаксичним механізмом, що належить до відносного типу, та речення зі сполучниковою підрядністю, де зв’язок головної та підрядної частини здійснюється через співвіднесення вказівного слова та сполучника. Перший тип відповідно отримав назву займенниково-співвідносного, а другий – займенниково-сполучникового співвідносного [3: 153].

У “Русской грамматике” 1982 р. і присубстантивно-означальні, і співвідносно-займенникові речення розглядають як один тип – із займенниково-співвідносним зв’язком частин, тільки присубстантивно-означальні речення – це конструкції з орієнтованим анафоричним зв’язком, а займенниково-співвідносні – з неорієнтованим анафоричним зв’язком. Речення з орієнтованим зв’язком за семантикою належать до означених, із неорієнтованим зв’язком – до неозначено-узагальнених [9: 513]. Отже, за засобами зв’язку (відносними словами) і часто за значенням – означальним – деякі займенниково-співвідносні ототожнені речення близькі до присубстантивно-означальних. Тому їх розглядають поряд із означальними.

За особливостями кореляції між головною і підрядними частинами та специфікою синтаксичного зв’язку між ними займенниково-співвідносні нерозчленовані складнопідрядні речення поділяють на три різновиди:

- 1) речення, у яких допускається будь-яке із співвідносних слів, крім найбільш абстрактного слова *те* та стійких зворотів на зразок *до того, такою мірою, таким чином*: **Там, де рятують, там не перемагають** (Олександр Довженко);
- 2) конструкції, у яких однаковою мірою обмежуються і співвідносні елементи у головній частині і сполучникові засоби: *Та наступив **такий** час у житті Василя, **що** куди не кинься – скрізь безвихідь* (Валер'ян Підмогильний);
- 3) конструкції з обмеженим числом співвідносних елементів головної частини, що корелюють зі значною кількістю сполучникових засобів:

*Наше завдання полягало в **тому, щоб** негайно ліквідувати пожежу в лісі.*

На думку І.Р. Вихованця, займенниково-співвідносні складнопідрядні речення за специфікою поєднання співвідносних слів і засобів зв'язку утворюють 3 класи:

- 1) речення симетричної структури;
- 2) речення несиметричної структури;
- 3) складнопідрядні речення несиметричної структури з максимально нівельованим словом *те* у головній частині.

Серед речень симетричної будови І.Р. Вихованець розрізняє складнопідрядні речення:

- 1) субстанційної семантики, де корелятивна пара співвідносного слова і сполучного слова реалізує чітко окреслену предметну семантику (*той – хто, той – що*): *Старе **те, що** було новим* (Олександр Довженко);
- 2) атрибутивної (означальної) семантики, де корелятивна пара співвідносного слова і сполучного слова чітко репрезентують означальну семантику (*такий – який, така – яка, таке – яке, такі – які*): **Які** діла, **така** й нагорода (Леся Українка);
- 3) адвербіальної (місця і часу) семантики, де корелятивна пара співвідносного слова визначають місце або час вияву дії головної частини (*там – де, туди – куди, тоді – коли, дот – доки*): **Де** в бронзі треба деспота одлити, **там** генії зникають, як етруски (Ліна Костенко).

До речень несиметричної будови зараховують такі структури означальної семантики, які формуються співвідносним словом означальної семантики й асемантичними сполучниками *що, щоб* та порівняльними сполучниками типу *немов, наче, неначе, ніби*: *А внизу сяє Дніпро, **так** сяє, **що** аж очі ріже...* (Олесь Гончар).

Складнопідрядні речення несиметричної будови із семантично спустошеним словом *те* витворюють особливий тип у силу того, що для поєднання підрядної частини з головною можуть використовуватися майже всі сполучні слова й асемантичні сполучники *що, щоб*: *Я вірю в **те, що** вернеться тепло* (Олександр Довженко) [1: 336-339].

Н.В.Ронгінська запропонувала таку класифікацію займенниково-співвідносних складнопідрядних речень :

- 1) локативні;
- 2) темпоральні;
- 3) причинові [7: 22].

Це, на нашу думку, основні, найпродуктивніші типи. Але часто трапляються перехідні випадки, коли на основне значення нашаровується додатковий відтінок і важко точно визначити, до якої групи за значенням віднести дану конструкцію. Наприклад: **Коли б** земля – так думалось мені – Була мов куля, та ще й оберталась, **Тоді б**, напевне, кавуни з баштана Наввипередки б врозтіч розкотилися, А то – лежать (Борис Олійник) – обставинне значення умови з відтінком часу.

Отже, проблема кваліфікації складнопідрядних займенниково-співвідносних одиниць не є новою у мовознавстві, однак вона й досі продовжує привертати увагу лінгвістів, адже без адекватного витлумачення особливостей синтаксичного зв'язку між головною і підрядною частинами, закономірностей вжитку сполучних засобів і напрямків смислової взаємодії між ними неможливий повний і всебічний аналіз складних синтаксичних утворень.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
2. Кротевич Є.В. Будова складнопідрядного речення в сучасній українській мові // Укр. мова в шк. – 1952. – № 1. – С. 23-25.
3. Крючков С.Е., Максимов Л.Ю. Современный русский язык. Синтаксис сложного предложения. – М.: Просвещение, 1977. – 191 с.
4. Ломакович С.В. Займенниково-співвідносні конструкції в системі складнопідрядного речення української мови: Навч. посібник. - К.: НМКВО, 1993. – 80 с.

5. Мельничук О.С. Про природу складнопідрядних речень та принципи їх класифікації // Укр. мова в шк. – 1953. – № 2. – С. 25-36.
6. Поспелов Н.С. Сложноподчиненное предложение и его структурные типы // Вопр. языкознания. – 1959. – № 2. – С. 19-27.
7. Ронгинская Н. В. Указательные местоимения, соотносительные с наречиями, в современном русском языке: Учеб. пособ. – Симферополь, 1992. – 52 с.
8. Руднев А. Г. Синтаксис современного русского языка. – М.: Высш. шк., 1968. – 320 с.
9. Русская грамматика: В 2 т. / Ред. кол.: Н. Ю. Шведова (гл. ред.) и др. – М.: Наука, 1982. – Т. 2: Синтаксис. – 709 с.
10. Современный русский язык / Под ред. В.А. Белошапковой. – М.: Высш. шк., 1989. – 800 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Язикова – аспірантка кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: функціональний синтаксис української мови.

СИСТЕМА АМОРФНИХ ОДИНИЦЬ АНГЛІЙСЬКОГО ІМЕННИКА

Альона ДІОРДІЄВА (Миколаїв, Україна)

У статті розглядається питання систематизації аморфних одиниць англійського іменника – мовних одиниць, що не мають відмінково-числового формотворення. Автор піддає критичному аналізу проблему наявності / відсутності морфологічно утвореного відмінка в англійській мові та встановлює систему аморфних одиниць англійської мови за польовим принципом.

The article deals with the problem of systemization of those nouns that have no morphological markers of number and case in the English language. The author profoundly researches the problem of case and defines the system of amorphous language units in English according to the principle of core and periphery.

Питання будови, класифікації та функціонування мовних одиниць англійської мови визначили тематику досліджень багатьох лінгвістичних праць. У фокусі цих досліджень опинилися, передусім, граматичні категорії, властиві повнозначним частинам мови [31; 2; 16; 4; 8; 13]. Окремі наукові праці присвячені глибокому аналізу граматичних іменних категорій, що викликають певні труднощі у своїй ідентифікації – таких, як, наприклад, категорія генітива в англійській мові, та аналізу системи відмінкового формотворення протягом усього періоду розвитку англійської мови [21]. Наукових праць, які давали б типологічну оцінку мовним одиницям англійської мови небагато: в окремих дослідженнях зазначається, що англійська мова за своєю структурою наближається до ізолюючих мов [28: 507; 15: 84], в інших роботах характеризуються переважно аналітичні форми англійської мови [14: 101]. Враховуючи той факт, що англійська мова становить собою мову переважно ізолюючого типу [28: 507; 15: 84], а отже, її мовні одиниці на сучасному етапі розвитку користуються невеликою кількістю словозмінних формантів, можна припустити, що репертуар аморфних одиниць англійської мови є досить широким. Однак систематизація аморфних одиниць англійської мови ще не була предметом дослідження у працях з лінгвістичної типології, що й обґрунтовує наше звернення до цієї теми та визначає зміст цього дослідження. Аморфними ми вважатимемо такі мовні одиниці, що протиставляються як синтетичним, так і аналітичним одиницям відповідно до особливостей їх формальної та семантичної структури., а саме – на відміну від синтетичних та аналітичних одиниць, аморфні одиниці не характеризуються бінарною формальною структурою, яка б поділялася на основний компонент та форматив. Не є властивою для таких одиниць і бінарна семантична структура „основне значення + модифікаційне значення” [7: 131] та жодна словозмінна категорія. Таким чином поняттєутворювальною ознакою аморфізму мовних одиниць вважають відсутність формотворення [1: 530; 7: 17]. Такі одиниці можна спостерігати у системах іменника, прикметника, займенника, числівника, прислівника та дієслова. Відсутність однозначного погляду на кількість граматичних категорій, характерних для кожної повнозначної частини мови та спорадична недиференціація явищ аморфізму та аналітизму обумовлює вибір таких завдань, розв’язання яких необхідне для досягнення мети – визначення репертуару аморфних одиниць у системі англійської мови:

- 1) уточнення складу та статусу морфологічних категорій англійської мови;
- 2) відокремлення явищ аналітизму від явищ аморфізму;
- 3) встановлення системи аморфних одиниць англійської мови.

Визначенню репертуару аморфних одиниць у системі англійського іменника перешкоджає відсутність однозначної відповіді на питання щодо кількості морфологічних категорій, за якими змінюються іменники в англійській мові. Іншим чинником, що стоїть на заваді, є недиференційований підхід до власне аморфних одиниць та аналітичних в